

Gemeente Utrecht

Middeleeuwse bebouwing naast het politiebureau

PAV01 en PAV04: Archeologische begeleiding
Paardenveld (Utrecht)
Basisrapportage Archeologie 164

Basisrapportage Archeologie 164

Middeleeuwse bebouwing naast het politiebureau

PAV01 en PAV04: Archeologische begeleiding Paardenveld (Utrecht)

Jeroen van der Kamp

Erfgoed gemeente Utrecht
Stadhuisbrug 1
3511 JK Utrecht

September 2019

Administratieve gegevens van het project

Projectnaam en- code:

PAV01: Paardenveld-Stadsverwarming

PAV04: Paardenveld-Bomen

Locatie en landelijke centrumcoördinaten

PAV01: Paardenveld, 136065,456324

PAV04: Paardenveld, 136087,456328

Archis:

PAV01: noodonderzoek, niet aangemeld

PAV04: 4675178100

Opdrachtgever:

PAV01: Erfgoed gemeente Utrecht

PAV04: Afdeling Stadsbedrijven/Stadsingenieurs gemeente Utrecht

Coördinator vanuit de gemeente (bevoegd gezag):

PAV01: A.M. Bakker

PAV04: L. du Piéd

Uitvoerder:

PAV01 en PAV04: Erfgoed gemeente Utrecht

Dagelijkse leiding archeologische begeleiding:

PAV01 en PAV04: J.S. van der Kamp

Uitvoering veldwerk:

PAV01: 9 en 16 juni 2015

PAV04: 26 en 29 april 2019

Beheer en plaats van documentatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Stadhuisbrug 1

3511 JK Utrecht

telefoon 030 286 0000

ISBN:

978-94-92694-37-9

Goedkeuring senior KNA-archeoloog:

H.L. Wynia

9 september 2019

Goedkeuring bevoegd gezag:

L. du Piéd

9 september 2019

Inhoudsopgave

Samenvatting	5	Colofon	34
1	Inleiding	7	
1.1	Inleiding	7	
1.2	Personeel	7	
2	Landschappelijke en historische context	9	
2.1	Bodemkundige ondergrond	9	
2.2	De geschiedenis van het Paardenveld	11	
3	Archeologische verwachting, vraagstelling en methode	15	
3.1	Archeologische verwachting	15	
3.2	Doel- en vraagstelling	15	
3.2.1	Onderzoeksvragen	15	
3.3	Methode en uitvoering	16	
4	Resultaten	17	
4.1	De sporen van PAV01	17	
4.1.1	Een water- of beerput	17	
4.1.2	Een vijftiende-eeuwse fundering	21	
4.1.3	Een veertiende-eeuwse kelder met trap	21	
4.2	De verstoorde putten van PAV04	24	
4.3	De vondsten	25	
5	Synthese	27	
5.1	Beantwoording van de onderzoeksvragen	28	
Noten		30	
Literatuur		31	
Bijlage 1 Vondstenlijst		32	

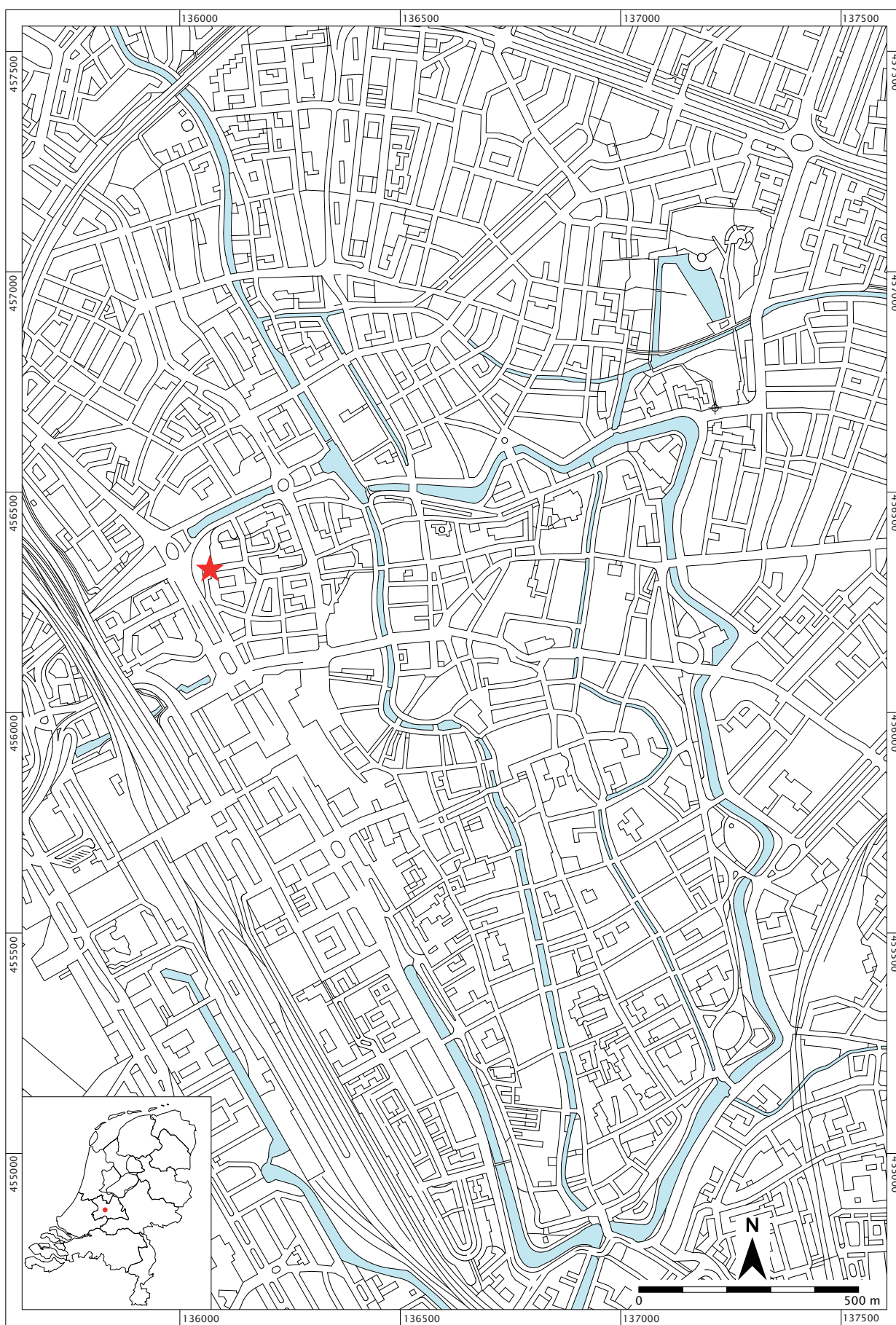
Samenvatting

In de zomer van 2015 hebben archeologen van Erfgoed gemeente Utrecht een noodonderzoek (PAV01) uitgevoerd op het Paardenveld, gelegen in de uiterste noordwesthoek van de Utrechtse binnenstad. Op het Paardenveld, dat in de middeleeuwen Sint Jacobskamp heette, vond van 1533 tot ca. 1580 de paardenmarkt plaats. Voor zover bekend wordt in geen enkele historische bron melding gemaakt van bebouwing op deze locatie en ook op de historische kaarten (die teruggaan tot de zestiende eeuw) wordt het Paardenveld zonder uitzondering afgebeeld als een open ruimte. De enige bebouwing bestond uit drie korenmolens, die in de zestiende eeuw langs de stadsmuur werden gebouwd.

Medewerkers van een aannemersbedrijf stuitten op 9 juni 2015 tijdens het graven van een sleuf voor de aanleg van stadsverwarmingsbuizen op een gemetselde water- of beerput. Deze dateerde vermoedelijk uit de achttiende of de vroege negentiende eeuw. De put was ingegraven in twee middeleeuwse ophogingslagen en de natuurlijke bodemopbouw kwam niet in beeld. Een week later kwam opnieuw een melding binnen van de vondst van archeologische resten in de sleuf voor de stadsverwarmingsbuizen. Ditmaal waren het restanten van een vijftiende-eeuwse fundering en van een veertiende-eeuwse keldermuur met een gemetselde keldertrap en een bakstenen vloer. De keldermuur en de fundering stonden min of meer haaks op elkaar en hadden een onderlinge afstand van ongeveer anderhalve meter. Het is niet duidelijk of ze tot één gebouw hebben behoord. Beide waren ze ingegraven in de laatmiddeleeuwse ophogingslagen en ook ditmaal kwam de natuurlijke bodemopbouw niet in beeld. De aanwezigheid van de kelder, fundering en water- of beerput op deze locatie is opvallend: ze bevinden zich nagenoeg midden op het Paardenveld. Op het kadastrale minuutplan van 1832 bevindt de dichtstbijzijnde bebouwing zich zo'n 30 meter ten oosten van de veertiende-eeuwse kelderrestanten. Ondanks de zeer beperkte omvang van het onderzoek heeft PAV01 daarom belangrijke nieuwe inzichten opgeleverd over deze noordwesthoek van de stad.

In april 2019 hebben archeologen van Erfgoed gemeente Utrecht een archeologische begeleiding (PAV04) uitgevoerd op het Paardenveld, grenzend aan de put van PAV01. Deze archeologische begeleiding had betrekking op het graven van twee boomplantgaten met een gezamenlijke oppervlakte van ruim 22 m² en een diepte van zo'n 1 meter onder maaiveld. In beide putten bleek

de bodem volledig verstoord te zijn en er werd slechts één aardewerkscherf gevonden. Omdat de resultaten van PAV01 uit 2015 niet eerder waren gepubliceerd, werd besloten de resultaten van beide archeologische onderzoeken te combineren in deze basisrapportage.

Afb. 1.1 De ligging van de twee onderzoekslocaties PAV01 en PAV04 op landelijk en gemeentelijk niveau.

1 Inleiding

1.1 Inleiding

PAV01

Op 9 juni 2015 kwam er bij Erfgoed gemeente Utrecht een melding binnen van een archeologische vondst. Aannemersbedrijf Van den Heuvel uit Heesch was in opdracht van Eneco bezig met de aanleg van nieuwe leidingen voor de stadsverwarming. De werkzaamheden vonden plaats op het Paardenveld, gelegen in de uiterste noordwesthoek van de Utrechtse binnenstad. De sleuf bevond zich enkele meters ten zuidwesten van de parkeergarage en enkele meters ten noordwesten van het politiebureau. In de ca. 2 meter diepe sleuf was een gemetselde put gevonden. Twee archeologen van gemeente Utrecht zijn poolhoogte gaan nemen. Het bleek te gaan om een water- of beerput, waarvan de bovenzijde en de oostzijde in het verleden al gedeeltelijk waren gesloopt en verwijderd, waarschijnlijk tijdens de aanleg van kabels en leidingen. De put en een deel van een profiel zijn vervolgens op deze dag gedocumenteerd.

Een week later, op 16 juni 2015, kwam er een tweede melding binnen dat in de sleuf voor de stadsverwarming sporen waren aangetroffen. Wederom zijn twee archeologen van Erfgoed gemeente Utrecht gaan kijken. Er bleken een middeleeuwse fundering en een restant van een middeleeuwse kelder in het zicht te zijn gekomen. Ook deze zijn vervolgens gedocumenteerd door de archeologen, die daarbij werden ondersteund door een bouwhistoricus van Erfgoed gemeente Utrecht.

De beide waarnemingen in juni 2015, die gezamenlijk de projectcode PAV01 kregen, bestonden uit noodonderzoek. De verslaglegging van dit onderzoek bleef aanvankelijk beperkt tot een interne notitie.

PAV04

In april 2019 heeft een archeologische begeleiding (formeel: Opgraven – variant archeologische begeleiding) plaatsgevonden op het Paardenveld. Omdat vele essen in de gemeente Utrecht zijn aangetast door essentaksterfte, een agressieve schimmelziekte waarvan de bomen niet herstellen, dienden twee bomen op het Paardenveld te worden vervangen. De beide essen werden verwijderd en vervangen door nieuwe bomen, die min of meer op dezelfde plek werden teruggeplaatst. Voordat de nieuwe bomen werden geplant, werd grondverbetering toegepast. Hiervoor werd de grond afgegraven en het gat gevuld met humusrijk zand. Volgens de plannen zou voor de

oostelijke boom een gat van 37,1 m² worden gegraven en voor de westelijke boom een gat van 11,6 m². De graafwerkzaamheden in beide gaten zouden tot ca. 1 meter beneden maaiveld reiken. Het graven van deze gaten voor de grondverbetering kon eventueel aanwezige archeologische resten verstoren. Het onderzoek PAV01 had namelijk aangetoond dat er archeologische resten aanwezig waren in de omgeving.

Het archeologiebeleid van de gemeente Utrecht is verwoord in de Verordening op de Archeologische Monumentenzorg (2009), die gekoppeld is aan de gemeentelijke archeologische waardenkaart. Op grond van deze verordening is het verboden om zonder of in afwijking van een archeologievergunning bodemverstorende activiteiten te verrichten met een oppervlakte groter dan 50 m² en dieper dan 50 centimeter in gebieden met een hoge archeologische waarde, zoals voor de gehele Utrechtse binnenstad geldt. Aangezien het plangebied van PAV04 in de binnenstad van Utrecht ligt, geldt hiervoor een hoge archeologische waarde. De twee putten van PAV04 hadden gezamenlijk een oppervlakte die kleiner was dan 50 m². Desondanks waren de werkzaamheden archeologie-plichtig omdat ze onderdeel waren van een aanzienlijk groter project. De totale oppervlakte van de ontgraving binnen het bomenplan 'Essentaksterfte 2018' ligt namelijk boven de vrijstellingsgrens van de zone met hoge archeologische waarde. Daarom was ook voor deze twee putten van PAV04 archeologisch onderzoek verplicht gesteld door het bevoegd gezag. Dit onderzoek diende te bestaan uit een archeologische begeleiding van de werkzaamheden. De opdrachtgever van het onderzoek was afdeling Stadsbedrijven/Stadsingenieurs van de gemeente Utrecht. De archeologische begeleiding werd uitgevoerd door Erfgoed gemeente Utrecht. De werkzaamheden vonden plaats onder leiding van een gekwalificeerd archeoloog en conform het kwaliteitshandboek van Erfgoed. De afdeling is gecertificeerd conform BRL SIKB 4000 Archeologie voor de protocollen PvE (protocol 4001), Bureauonderzoek (protocol 4002), IVO-P/O (protocol 4003) en Opgraven (protocol 4004).

1.2 Personeel

PAV01

Het archeologische veldwerk van PAV01 is uitgevoerd door Jeroen van der Kamp en Eric van Wieren. Op de tweede dag werden zij daarbij ondersteund door

bouwhistoricus Hein Hundertmark, eveneens van Erfgoed gemeente Utrecht. Annette Bakker trad op als bevoegd gezag. De technische uitwerking is gedaan door Jeroen van der Kamp, die destijds tevens de interne verslaglegging schreef.

PAV04

Het Programma van Eisen voor de archeologische begeleiding van PAV04 is geschreven door Rozemarijn Buitenhuis van Erfgoed gemeente Utrecht.¹ De archeologische begeleiding is vervolgens uitgevoerd door Jeroen van der Kamp en Eric van Wieren, eveneens van Erfgoed gemeente Utrecht. Lione du Piêd trad namens de gemeente op als bevoegd gezag. De technische uitwerking van de archeologische velddocumentatie is uitgevoerd door Jeroen van der Kamp, die tevens deze rapportage heeft geschreven. Lione du Piêd is verantwoordelijk voor de redactie, Rianne Pruis deed de eindredactie. De kaarten en afbeeldingen van dit rapport zijn gemaakt en/of bewerkt door Eric van Wieren. Omdat er van PAV01 nog slechts een interne notitie bestond, is ervoor gekozen de verslaglegging van dit noodonderzoek uit 2015 te combineren met de basisrapportage van PAV04 uit 2019.

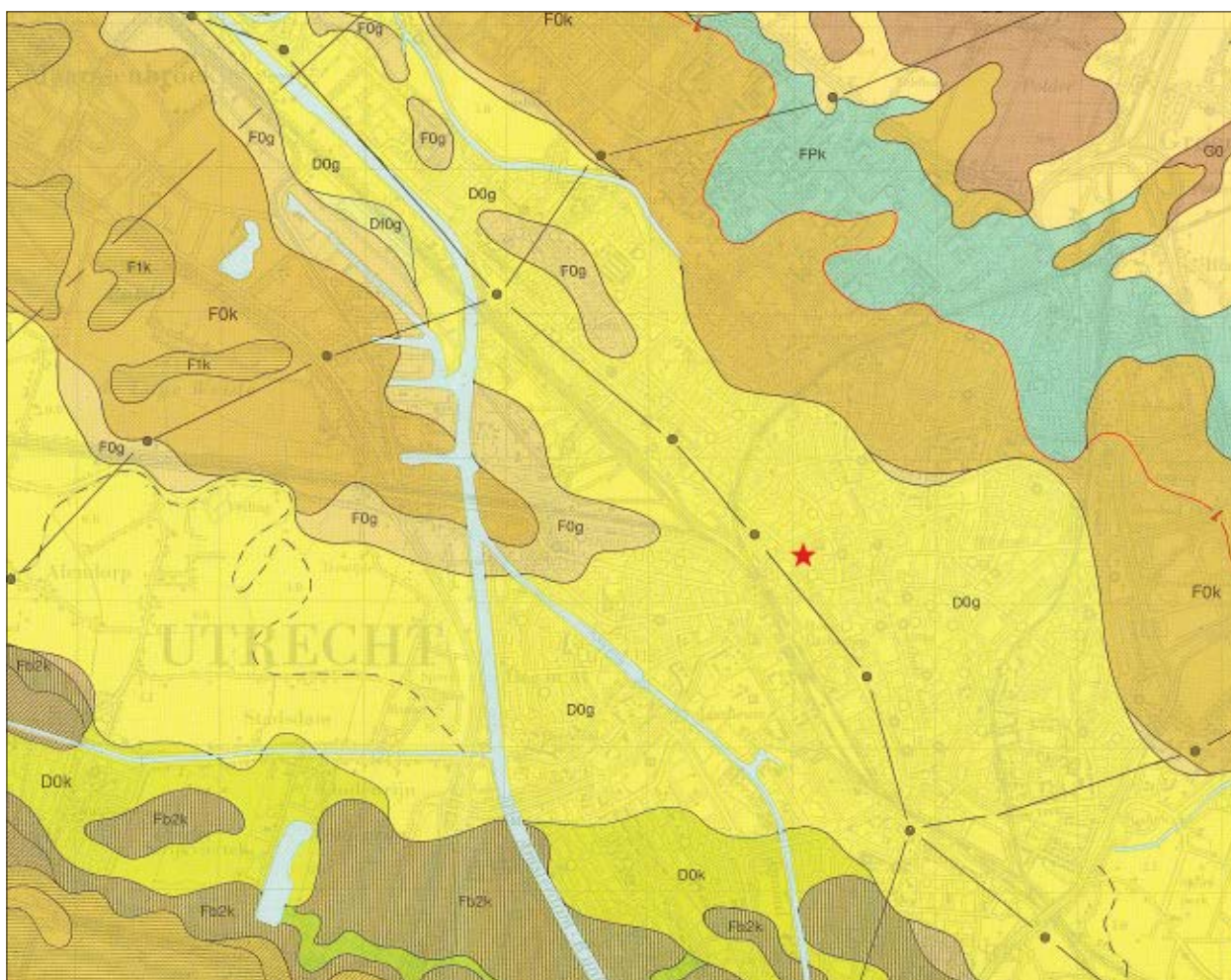
2 Landschappelijke en historische context

2.1 Bodemkundige ondergrond

De Oude Rijn en de Vecht maken deel uit van het Utrechtse stroomstelsel. Dit stelsel loopt via Wijk bij Duurstede en Utrecht naar Woerden en mondt uiteindelijk bij Katwijk in zee uit. Het Utrechtse stroomstelsel vormde gedurende duizenden jaren één van de belangrijkste rivierarmen in Nederland. Het stelsel is rond de overgang van het vroeg naar het midden neolithicum actief geworden, dat wil zeggen rond 4300 voor Chr.² Waarschijnlijk echter was pas vanaf het einde van het midden neolithicum (ca. 3000 voor Chr.) sprake van grootschalige rivieractiviteit.³ Ter hoogte van Utrecht takte de Vecht af van de Oude Rijn richting het noorden. De Vecht is rond 800 voor Chr. ontstaan, rond de overgang van de late bronstijd naar de vroege ijzertijd.⁴ Het plangebied van PAV01 en PAV04 bevindt zich op de overgang van de

stroomgordel van de Oude Rijn naar die van de Vecht. Zowel de Oude Rijn, de Kromme Rijn als de Vecht waren tot in de late middeleeuwen actieve Rijntakken, waaraan met de afdamming van de Rijn stroomopwaarts bij Wijk bij Duurstede in of rond 1122 na Chr. een einde kwam. De Vecht vormde de belangrijkste verbinding voor Utrecht naar het noorden en al in de Romeinse tijd was deze een veelgebruikte vaarroute.

De laatste jaren is er meer duidelijkheid gekomen over de ontwikkeling van de Rijn- en Vechtlopen binnen de grenzen van de stad Utrecht vanaf het begin van de jaartelling.⁵ In de Romeinse tijd lag het castellum op het Domplein aan de (Oude) Rijn en waarschijnlijk takte de Vecht dichtbij (of zelfs recht tegenover het fort) af in noordelijke richting (zie afb. 2.2). De Oude Rijn bleef tot in de vijfde eeuw na Chr. actief. Daarna begon de rivier te

Afb. 2.1 De ligging van het plangebied van PAV01 en PAV04 op de bodem- en geomorfologische kaart (bron: Van de Meene et al, 1988).

verlanden.⁶ Rond de overgang van de vijfde naar de zesde eeuw vormde de Oude Rijn vervolgens een geheel nieuwe, zwak meanderende rivierbedding in het centrale deel van de stroomgordel. Daarbij ontstond vermoedelijk een complex rivierpatroon met een aantal splitspunten van Rijn en Vecht. Het beginpunt van dit patroon bevond zich ten zuiden van de Utrechtse binnenstad, waarschijnlijk ter hoogte van het Ledig Erf aan de zuidelijke stadsgracht. In Leidsche Rijn is in de afgelopen jaren bij archeologisch onderzoek vastgesteld dat langs de vroegmiddeleeuwse Rijn in de zesde eeuw na Chr. diverse nederzettingsterreinen ontstonden.⁷ Deze nederzettingen, die vaak op enkele honderden meters afstand van elkaar lagen,

bestonden meestal uit enkele huizen die georiënteerd waren op de rivier. Alle vroegmiddeleeuwse nederzettingen in Leidsche Rijn hielden in of tegen het einde van de achtste eeuw op te bestaan. Mogelijk was dit het gevolg van veranderende rivieractiviteiten in het gebied. De rivierbedding begon namelijk vanaf de tweede helft van de achtste eeuw of in het eerste kwart van de negende eeuw te migreren, vermoedelijk als gevolg van een afnemende watertoevoer.⁸ Daarbij werden in de loop van de daarop volgende eeuwen oudere beddingafzettingen van de Rijn binnen een zone van maximaal 300 meter geërodeerd.⁹ Waarschijnlijk kon de rivierbedding tijdens piekmomenten de waterafvoer niet langer aan en vonden er regelmatig

Afb. 2.2 Rivierlopen in de binnenstad van Utrecht (M. van Dinter, 2012) met de locatie van PAV01 en PAV04.

overstromingen plaats, die bijdroegen aan het verlaten van de nederzettingsterreinen. Hopelijk zal toekomstig archeologisch onderzoek duidelijk maken in hoeverre deze landschappelijke ontwikkelingen op de stroomrug van de Oude Rijn in de vroege middeleeuwen ook zijn te herkennen op de stroomrug van de Vecht. Archeologisch onderzoek in 2018-2019 op en rondom Queeckhovenplein in Utrecht, gelegen op de stroomrug van de Vecht, heeft onder meer een vroegmiddeleeuwse nederzetting aan het licht gebracht die eveneens rond 800 na Chr. lijkt te zijn verlaten.¹⁰

In 1122 na Chr. werd de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede afgedamd en kwam er definitief een einde aan de activiteit van deze Rijntak. Door de aanvoer van overvloedig regen- en kwelwater vanaf de Utrechtse Heuvelrug bleef een deel van de restgeulen van de Kromme Rijn en Vecht echter nog watervoerend. Recente ¹⁴C-dateringen van de basis van de restgeul van de Oude Rijn tonen aan dat de verlanding in de diepste delen van de rivierbedding al in de tiende eeuw begon.¹¹ In de ondiepe delen begon de verlanding pas in de elfde eeuw, dat wil zeggen vóórdat de afdamming van de Kromme Rijn bij Wijk bij Duurstede een feit was.¹² Dit betekent dat de afdamming slechts de bezegeling was van een reeds in gang gezet, natuurlijk proces.¹³

2.2 De geschiedenis van het Paardenveld

De plangebieden van PAV01 en PAV04 liggen op de rand van de historische binnenstad. Uit de periode van vóór de aanleg van de stadsmuur in de twaalfde eeuw is weinig bekend over het plangebied. Onderzoek heeft aangetoond dat het gebied werd doorkruist door de Vecht (zie afb. 2.2), die van oudsher bepalend is geweest voor de ontwikkeling van de stad Utrecht. Het is mogelijk dat de oevers van deze rivier in de bronstijd, ijzertijd en Romeinse tijd bewoond zijn geweest. Nadat Utrecht in 1122 stadsrechten verwierf, werd begonnen met de aanleg van de stadsverdedigingswerken. De eerste verdedigingswerken waren eenvoudig van opzet en bestonden uit een grotendeels aarden wal met enkele natuurstenen torens met water rondom: de stadsbuitengracht. Op een aantal plaatsen waren elementen van reeds bestaande gebouwen in de stadswal opgenomen, zoals de tufstenen muur van de immuniteit (kerkelijke gemeenschap) van Sint-Marie. Kort daarna werd begonnen met de bouw van een tufstenen stadsmuur. De stadsbuitengracht bestond aan de noord- en zuidzijde van de stad uit natuurlijke waterlopen, respectievelijk de Vecht en de Rijn, die in het westen en oosten met elkaar waren verbonden door gegraven grachten. Aan de westkant was dit de Catharijnesingel. Aan de westzijde vormde de Catharijnepoort gedurende lange tijd de enige toegang tot de stad.

Het gebied binnen de stadsmuren werd in de loop van de tijd geleidelijk volgebouwd. Het huidige stratenplan van de historische binnenstad bestond grotendeels al omstreeks 1300.¹⁴ In 1225 werd begonnen met het vervangen van de stadswallen en de tufstenen muur door een bakstenen muur met meer torens. De baksteenindustrie, die aan het einde van de twaalfde eeuw was ontstaan, kreeg hierdoor een geweldige impuls. Desondanks verliep de bouw van de bakstenen stadsmuur aanvankelijk zeer langzaam, totdat de stad bij een belegering door de Graaf van Holland in 1345 nadrukkelijk met de zwakke plekken in de verdedigingswerken werd geconfronteerd. Het tempo werd opgevoerd en twintig jaar later was de muur af.

Het Paardenveld

Op de oudste kaarten uit de zestiende eeuw wordt het Paardenveld – afgezien van de aanwezigheid van enkele molens – afgebeeld als een leeg terrein. Over de geschiedenis van het Paardenveld voor de zestiende eeuw is niet veel bekend. De Utrechtse geschiedkundige Nicolaas van der Monde (1799-1847) schreef hierover in 1845:

De Stadsmuur, aan de Westzijde, tusschen den Balderikstoren en de Catharijnepoort gelegen, was van twee Rondeelen voorzien..... Achter deze zware muren en torens lag eene ruime, onbebouwde plek gronds, welke tot in 1533 onder den naam van S. Jacobskamp bekend was. Dit plein, onder de oudste der Stad behoorende, schijnt sedert de vroegste tijden tot het stellen van lakenramen bestemd te zijn geweest. In 1533, toen de Paardenmarkten aldaar werden overgebracht, werd hetzelfde Paardenveld genaamd..... De Paardenmarkt bleef op dit veld tot aan de slooping van het Kasteel Vredenburg in 1578, na welken tijd zij weder hare oude plaats innam..... In 1537 werd door den Stadhouder van Utrecht, den Graaf van Hoogstraten, verlof verleend, bij de Paardenmarkt een' Korenmolen te stellen..... In 1573 was in die nabuurschap nog een molen gesteld, gelijk blijkt uit een besluit van dat jaar, van twee molens gewag gemaakt wordt..... Niet vóór 1578 vonden zij de stichting van eenen derden molen op dit veld, bij gelegenheid dat de opruiming der molens in de Voorsteden wegens de fortificatie der Stad, bevolen werd.¹⁵

Volgens Van der Monde was de Sint Jacobskamp, voorloper van het Paardenveld, altijd een open ruimte geweest. Hij merkte echter wel op dat deze hoek van de stad vanaf in ieder geval de veertiende eeuw bebouwing heeft gekend, zoals valt te lezen in zijn beschrijving van het kerkhof bij de Jacobikerk:

Aan de Westzijde der [Jacobi]-kerk werd de grond de S. Jacobskamp genaamd, wiens juiste uitgestrektheid en ligging ons niet gebleken is. Denzelve is echter van hooge oudheid, wordende in 1334 reeds gevonden in het Liber Pilosus van S. Marie, onder deze bewoordingen: Eene

Afb. 2.3 Detail van een in 1916-1923 door de Fa. J. Smulders & Co gemaakte replica van de in ca. 1570 door Jacob van Deventer vervaardigde plattegrond van Utrecht (Het Utrechts Archief, catalogusnummer 214260). Op deze kaart is het Paardenveld onbebouwd. Rechts onderin is kasteel Vredenburg te zien. (Noorden linksboven in de afbeelding.)

hofstede gelegen in S. Jacobs-Parochie binnen Utrecht, in de straat gewoonlijk genaamd Upten Campe voor twintig jaren verhuurd aan Theodorus van Tollenbrugge.¹⁶

Ook schreef Van der Monde:

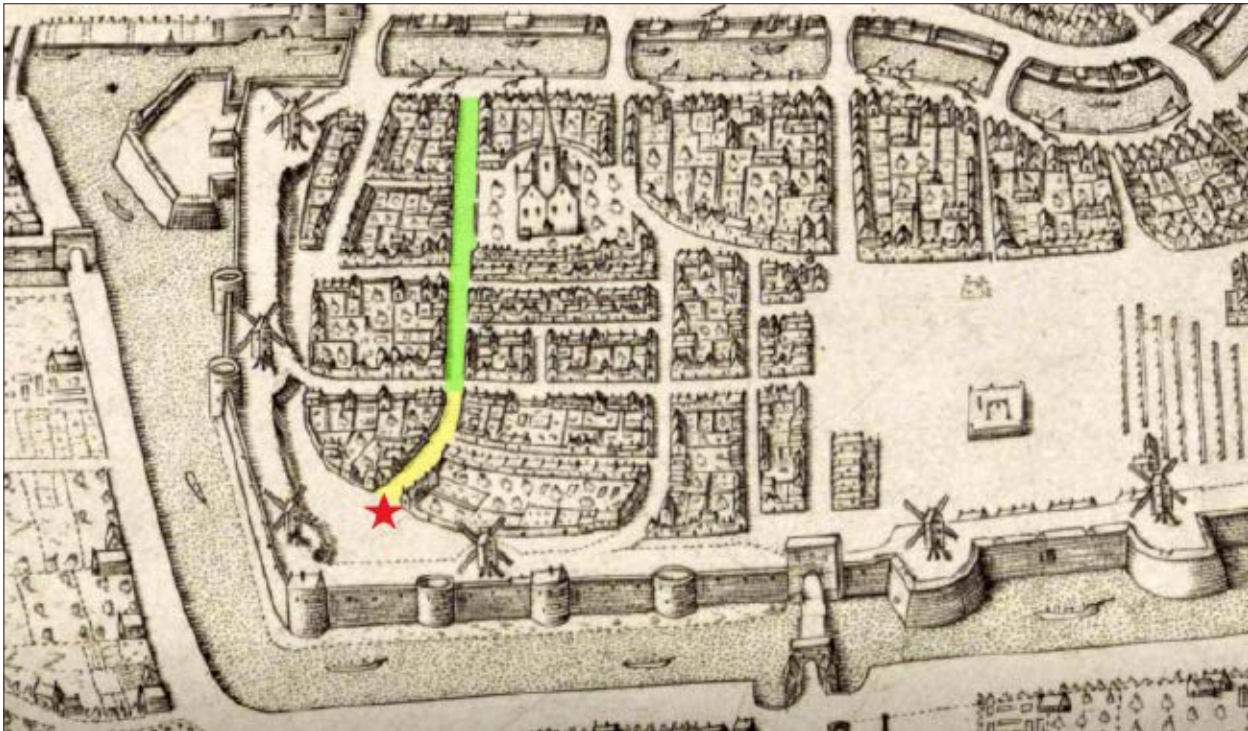
Dat dit gedeelte der Stad onder de oudste betimmerde wijken behoort, bewijzen genoegzaam de menigvuldige brieven van eigendom, waarin de namen van de oudste en voornaamste geslachten genoemd worden; niet alleen hadden velen aldaar uitgebreide erven, maar ook bij dezelve hunnen woonzetels gevestigd. Zoo vonden zij, dat in 1359 Hendrick van Langherack borger 't Utrecht aan de St. Jacobs kerkck eene hofstede schonk gelegen op St. Jacobskamp.¹⁷

Deze oudste bebouwing was onder meer te vinden langs de straat die thans de Waterstraat heet. Het deel van de tegenwoordige Waterstraat tussen de Oudegracht aan de oostzijde en de Catharijnestraat (thans Willemsstraat) in het westen heette vroeger de Wijde Watersteeg (afb. 2.5). Het westelijke gedeelte van de huidige Waterstraat, het zuidelijke gedeelte van de Kroonstraat en de huidige straat Paardenveld heette destijds de Nauwe Watersteeg.

Zoals Van der Monde schreef werd in de zestiende eeuw in verband met de bouw van dwangburcht Vredenburg (afb. 2.3 en 2.4) de paardenmarkt die op deze plek werd gehouden, verplaatst naar de Sint Jacobskamp. Deze driehoekige ruimte werd als gevolg van de komst van

Afb. 2.4 Detail van de kaart getiteld 'TRAJECTUM' van G. Braun en F. Hogenberg uit 1572 (Het Utrechts Archief, catalogusnummer 214004). (Noorden links in de afbeelding.)

Afb. 2.5 Detail van de prent getiteld 'Plattegrond en profiel van de stad Utrecht' van Adam van Vianen (I) uit 1598 (Rijksmuseum, objectnummer: RP-P-1939-990). (Noorden links in de afbeelding.) Ingekleurd zijn de Wijde Watersteeg (groen) en de Nauwe Watersteeg (geel).

de markt voortaan Paardenmarkt genoemd. Na de sloop van Vredenburg omstreeks 1580 verhuisde de paardenmarkt terug naar de oude locatie, maar het gebied in de noordwesthoek van de stad behield zijn naam. Op het Paardenveld achter de Bollaartstoren, de meest noordwestelijk gelegen toren in de stadsmuur, bevond zich vanaf 1537 een korenmolen. In de late zestiende eeuw kwamen daar nog twee houten korenmolens bij (gebouwd in 1573 en 1578; later herbouwd in steen). Deze waren, evenals de molen aan het einde van de Kroonstraat en de molens op de bastions van Vredenburg, verhuisd uit de

buitengebieden naar locaties binnen de stadsmuur (afb. 2.5 t/m 2.7). Direct achter de Bollaartstoren stond een molen die achtereenvolgens bekendstond onder de namen Raephout, Harthals en Rijn en Son. Iets verder naar het zuiden stond een molen die eerst De Cleef heette, vervolgens korte tijd De Sprokkel genoemd werd, en ten slotte eindigde als De Meiboom. Beide molens werden in 1913 afgebroken ten behoeve van de uitbreiding van de markt op het Paardenveld.¹⁸ Op het kadastrale minuutplan van 1830 zijn de molens nog zichtbaar, maar is het plangebied verder onbebouwd (zie afb. 5.1). Vanaf 1619 bevond

Afb. 2.6 Anonieme achttiende-eeuwse tekening getiteld 'Gesicht vande Gerechts Plaats binnen Utrecht' (Het Utrechts Archief, catalogusnummer 35932). De tekening biedt een gezicht op het Paardenveld uit het noordwesten, met het schavot met de galg en de Peerdeveltse molen. De tekening is vermoedelijk gemaakt naar een prent van Abraham Rademaker uit ca. 1720 naar een tekening (van Herman Saftleven?) uit ca. 1663. De figuren op de voorgrond dragen achttiende-eeuwse kleren, de topografie is zeventiende-eeuws.

Afb. 2.7 Een detail van de achttiende-eeuwse afdruk van de kaart van Utrecht door J. van Vianen uit 1695 (Het Utrechts Archief, catalogusnummer 216019). (Noorden links in de afbeelding.)

zich ook een gerechtsplaats (galg) op het Paardenveld (zie afb. 2.6 en 2.7), die vanaf 1596 op het Vredenburg had gestaan. Naar aanleiding van de komst hiervan kreeg de Nauwe Watersteeg voortaan de toepasselijke naam Korte Ademstraat. Ter dood veroordeelde misdadigers werden via deze straat naar het schavot geleid, waarbij het volk erop zinspeelde dat de veroordeelden nog slechts korte tijd adem zouden halen. Het Paardenveld werd vanaf dat moment bovendien gebruikt als militair exercitieterrein. In 1909 verscheen er een veilinggebouw voor groenten en fruit op het Paardenveld, dat al spoedig werd uitgebreid. Omstreeks 1930 verrees het hoofdbureau van de Utrechtse politie aan het Paardenveld naar een ontwerp van stadsarchitect Johannes Planjer. In de jaren tachtig moest het plaatsmaken voor een nieuw hoofdbureau.

3 Archeologische verwachting, vraagstelling en methode

3.1 Archeologische verwachting

In het PvE voor PAV04 werd met betrekking tot de archeologische verwachting het volgende geschreven:¹⁹

‘Voor het plangebied geldt op basis van de fysische geografie een hoge archeologische verwachting. Het plangebied ligt op de oever- of beddingafzettingen van de ten oosten lopende vroeg middeleeuwse rivierbedding van de Vecht. De top van oeverwallen vormde in de periode bronstijd tot nieuwe tijd het maaiveld, waardoor bewoningssporen uit deze periodes kunnen voorkomen. Het is ook mogelijk dat de rivier de oeverwal later heeft geërodeerd. Gezien de geringe diepte van de werkzaamheden wordt verwacht dat de geulafzettingen niet worden aangetroffen tijdens onderhavig onderzoek. Indien deze wel aanwezig zijn in het plangebied kunnen archeologische resten uit de vroege middeleeuwen worden verwacht, denk hierbij aan menselijk afval, kades, beschoeiingen, visuiken en brugconstructies.’

Binnen het plangebied werden verschillende archeologische sporen en structuren uit de middeleeuwen/nieuwe tijd verwacht:

- Resten van bewoning en gebruik: paalkuilen, afvalkuilen, kuilen, waterputten en greppels, ophogingslagen, muur- en funderingsresten;
- Resten van de ringweg binnen de stadsmuur, berm/kade langs buitenkant stadsmuur, etc.;
- Resten van overige infrastructuur;
- Funderingsresten (en kelders?) van stadsbebouwing vanaf de late middeleeuwen.

Verwacht vondstmateriaal

In het PvE werd vermeld dat het anorganische vondstmateriaal vooral zou bestaan uit aardewerk. Verder kon er bouwmateriaal, glas, metaal, natuursteen, verbrande leem en slakken worden verwacht. Over de verwachte hoeveelheden kon nog geen uitspraak worden gedaan. Voor wat betreft het organische vondstmateriaal werden boven de grondwaterspiegel alleen bot en verkoold plantaardig materiaal verwacht. Alleen in vochtige vondstcontexten, zoals diepe sporen die tot onder het grondwaterniveau reiken, konden artefacten van overig organisch materiaal (zoals hout, textiel en leer) bewaard zijn gebleven. Over de verwachte hoeveelheden kon nog geen uitspraak worden gedaan. Voor wat betreft de archeozoologische en botanische resten werd in het PvE opgemerkt dat onder vochtige omstandigheden goed geconserveerde

ecologische en archeozoologische resten konden worden verwacht, zoals zaden, dierlijk bot, pollen-, dendro- en ¹⁴C-monsters. De hoeveelheid aan te treffen resten was afhankelijk van het complextype: bijvoorbeeld nederzetting, grafveld, ophogings- of dempingslagen of perifere verschijnselen.

3.2 Doel- en vraagstelling

Het doel van zowel het noodonderzoek van PAV01 als ook de archeologische begeleiding van PAV04 was het zo goed mogelijk documenteren van archeologische resten en het veiligstellen van gegevens om daarmee informatie te behouden die van belang is voor de kennisvorming over het verleden van Utrecht. Deze informatie dreigde door de voorgenomen bodemingrepen verloren te gaan. Het onderzoek moest, indien mogelijk, resulteren in een archeologische verwachting van aangrenzende percelen. Hierbij diende in het bijzonder de aandacht uit naar het onderzoeken en in beeld brengen van de bodemopbouw (zowel antropogeen als natuurlijk) en het in beeld brengen en documenteren van de archeologische resten (aard, ouderdom, kwaliteit en omvang).

3.2.1 Onderzoeksvragen

In het Programma van Eisen voor PAV04 zijn onderstaande onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Wat is de bodemopbouw binnen het onderzoeksterrein en aan welke landschappelijke eenheid kan de bodem worden gerelateerd?
2. Zijn in het plangebied restgeulen, stroomruggen, oever- en beddingafzettingen van de Vecht aanwezig?
3. Is er sprake van ophogingslagen binnen het plangebied? Zo ja, uit welke periode dateren de lagen? Hoe dik zijn ze? En op welke diepte ten opzichte van NAP bevinden ze zich?
4. Bevinden zich op de onderzoekslocatie bewoningssporen? Zo ja, wat is de aard, omvang, ligging, datering en gaafheid hiervan?
5. Wat zijn de bouw- en gebruiksfasen van de aangetroffen sporen en structuren?
6. Kan op basis van de onderzoeksresultaten iets worden gezegd over een bepaalde functie van de aangetroffen sporen en structuren?
7. Welke activiteiten zijn ter plaatse uitgevoerd? Kan op basis van de onderzoeksresultaten iets worden gezegd

over een bepaalde functie van de aangetroffen sporen en structuren?

8. Zijn er uitspraken te doen over de bewoners of gebruikers (sociale status, materiele cultuur, religie, welvaart, dieet, etc.)?

9. Kunnen de aangetroffen sporen en structuren gekoppeld worden aan elementen die op historisch kaartmateriaal staan aangegeven?

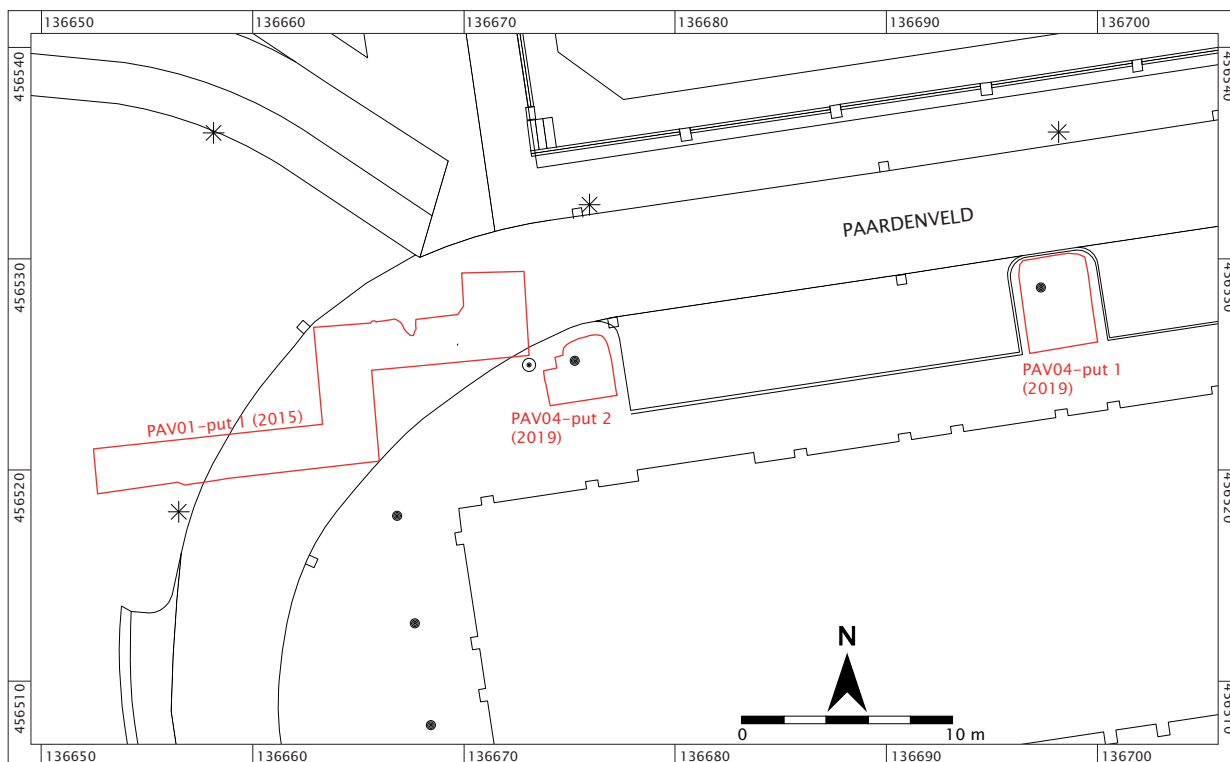
3.3 Methode en uitvoering

Het archeologisch onderzoek van PAV01 vond plaats in een geknikte put met een breedte van 2,1 tot 2,55 meter en een lengte van 27,40 meter (afb. 3.1). De totale oppervlakte hiervan bedroeg bijna 60 m². De bodem van de put lag op een diepte van 1,21 m+NAP (westzijde) tot ca. 1,70 m+NAP aan de oostzijde, wat neerkomt op een diepte van 1,60 tot 2,09 meter onder maaiveld (dat op dit punt 3,30 m+NAP bedroeg). Er werd een klein deel van het zuidprofiel opgeschaafd en gefotografeerd. Er is gezocht met de metaaldetector, het overige vondstmateriaal is handmatig verzameld. Er zijn geen monsters genomen. De sporen zijn analoog getekend. De meetlijn en de NAP-hoogtes zijn ingemeten met de GPS. In totaal zijn er zeven vondstnummers uitgedeeld, 61 vondsten geborgen (zie Bijlage I) en zijn er 28 foto's en twee tekeningen gemaakt.

PAV04

Tijdens de archeologische begeleiding PAV04 zijn twee kleine putten gegraven. De oostelijke put 1 had bovenin afmetingen van ongeveer 3,6 meter (oost-west) bij 3,8 meter (noord-zuid). Omdat de putwand aan de west- en oostzijde schuin naar binnen liep, bedroegen de afmetingen van de put op de maximale ontgravingsdiepte nog maar ongeveer 3,0 meter (oost-west) bij 3,8 meter. De put had hierdoor onderin een totale oppervlakte van ongeveer 14,1 m². Put 1 werd machinaal ontgraven tot een diepte van ca. 2,45 m+NAP, wat neerkomt op een diepte van ongeveer 1,15 meter onder de bovenkant van het trottoir (oftewel ca. 1 meter onder straatniveau).

Put 2 van PAV04 had maximale afmetingen van 3,2 meter (oost-west) bij 3,0 meter (noord-zuid) en een oppervlakte van 8,25 m². De oostelijke en zuidelijke strook hiervan konden slechts tot zo'n 60 centimeter onder maaiveld worden verdiept als gevolg van de aanwezigheid van kabels en leidingen. De put werd handmatig ontgraven tot een diepte van ca. 2,55 m+NAP, oftewel zo'n 1 meter onder de bovenkant van het trottoir. De afstand van put 2 van PAV04 tot aan de put van PAV01 bedroeg exact 1 meter. Tijdens PAV04 is slechts één aardewerkscherf gevonden, er zijn geen monsters genomen. De putgrenzen zijn analoog getekend. In totaal is er één vondstnummer uitgedeeld, werd er één vondst geborgen (zie Bijlage I) en zijn er 26 foto's en één tekening gemaakt.

Afb. 3.1 De gecombineerde puttenkaarten van PAV01 en PAV04.

4 Resultaten

4.1 De sporen van PAV01

4.1.1 Een water- of beerput

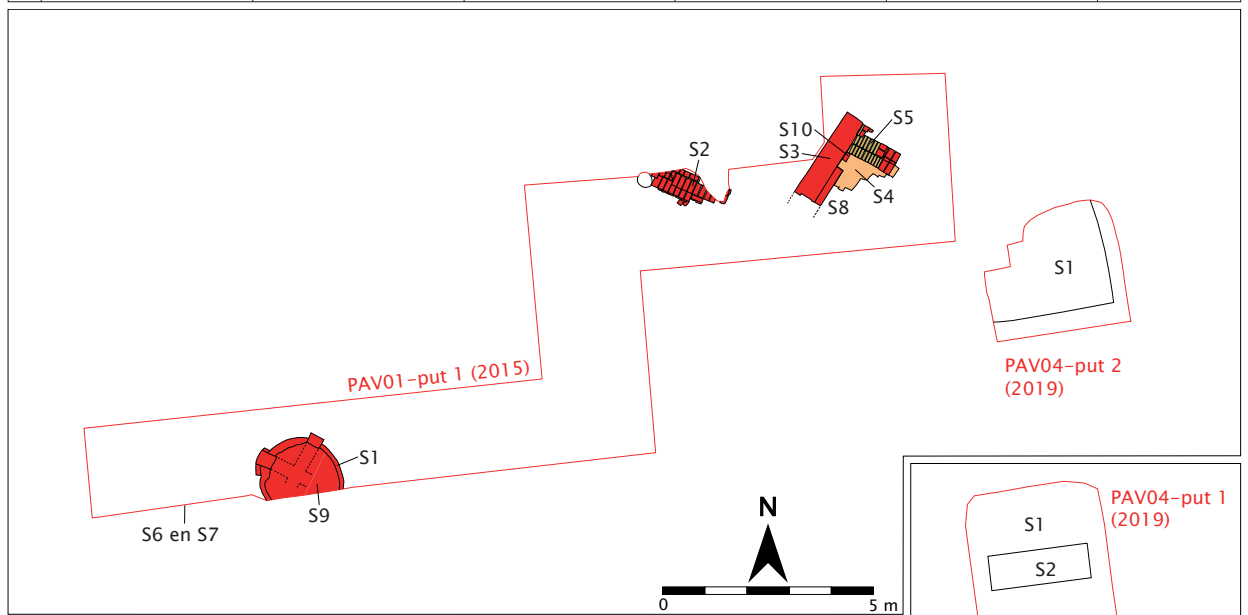
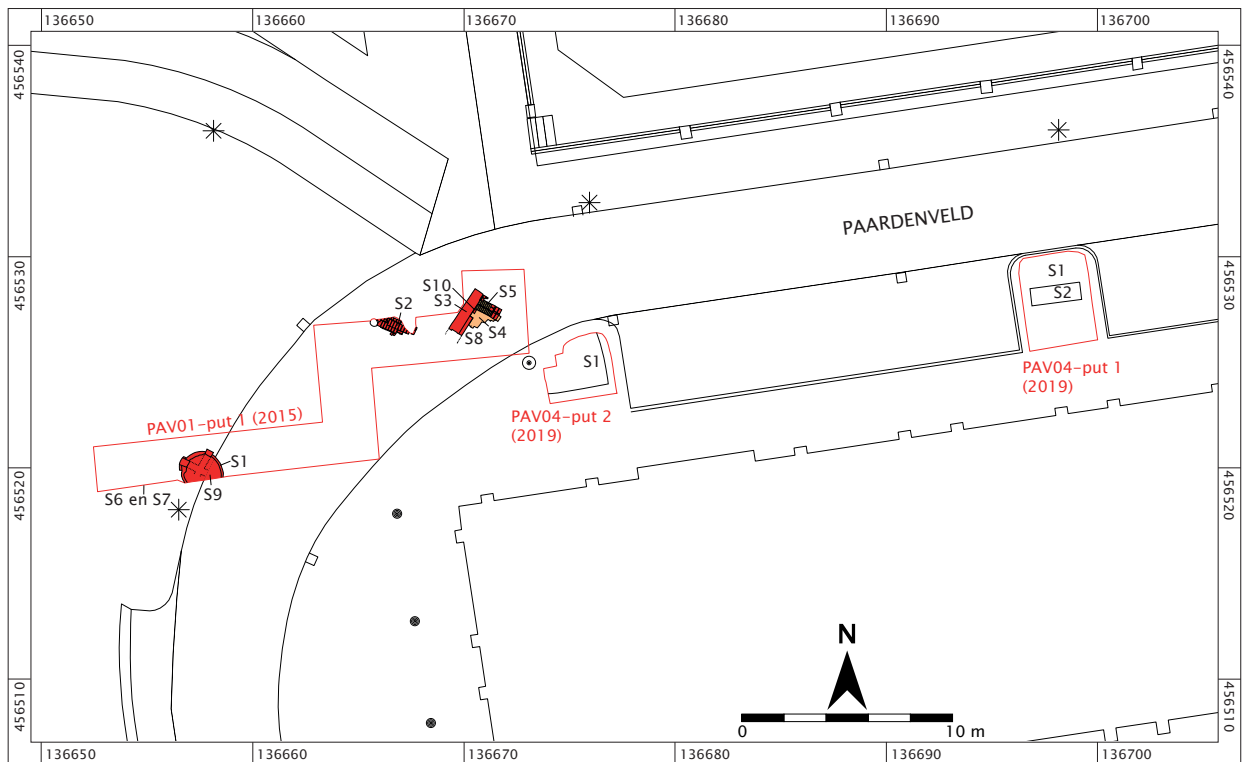
Het eerste spoor dat tijdens PAV01 werd aangetroffen was een bakstenen water- of beerput (ring en koepel: S1, vul-ling: S9), die grotendeels binnen de uitgegraven sleuf lag (afb. 4.2). De ronde put had een buitendiameter van 1,95 meter. Het onderste gedeelte van de put was vermoedelijk enigszins ouder dan de koepel. Dit oudste deel bestond uit een halfsteens brede (en los gestapelde) ring van baksteenfragmenten. De bakstenen hadden afmetingen van $7 \times 11 \times 3\frac{1}{2}$ centimeter en $7 \times 10 \times 3\frac{1}{2}$ centimeter, daterend uit de achttiende of negentiende eeuw. Deze afmetingen doen denken aan die van het zgn. 'Utrechts plat'.²⁰ De koepel is vermoedelijk ooit vervangen. Deze nieuwe koepel werd gebouwd door eerst vier ribben te metselen, waarvan de twee noordelijke in het zicht kwamen tijdens PAV01. De twee zuidelijke vielen achter het zuidprofiel van de put. De ribben, waarvan geen baksteenformaten zijn genomen, waren anderhalf-steens breed (35 centimeter) en een-steens dik. De ribben waren gemetseld van hergebruikte stenen, want ook op de buitenzijde van de bakstenen was mortel aanwezig (op een plek waar de mortel geen functie kan hebben gehad). Op deze ribben zijn driehoekige blokken gemetseld (afb. 4.5). Deze zijn grotendeels gemaakt van gebroken stenen, maar er zitten ook enkele complete bakstenen tussen (met afmetingen van $22\frac{1}{2} \times 10\frac{1}{2} \times 4$ centimeter, eveneens uit de achttiende of negentiende eeuw). De functie van deze driehoekige blokken is niet met zekerheid te geven, maar vermoedelijk vormden ze een fundering voor iets dat boven de put heeft gestaan. Door middel van deze blokken werd de druk van de bovenbouw direct naar de zijkant van de put geleid, zonder op de ribben van de koepel zelf te drukken. Vermoedelijk zijn de ribben zelf van dezelfde stenen als de driehoekige blokken gemetseld. Van de noordwestelijke rib stonden nog zeventien steenlagen overeind, de noordoostelijke rib was iets minder hoog bewaard gebleven. Het hoogste waargenomen punt van de koepel lag op 2,31 m+NAP (= ca. 1 meter onder huidig maaiveld), maar de koepel was beschadigd en heeft oorspronkelijk hoger doorgelopen. De ribben waren gemetseld met een opvallend rossige mortel, vermoedelijk het zogenaamde Casius-cement. Dit was in gebruik in de periode van ca. 1792 (verlening octrooi) tot ongeveer 1830.²¹ De twee ribben staken duidelijk uit ten opzichte van de oudere bakstenen ring daaronder (afb. 4.5). Daarom stond de

noordwestelijke rib gedeeltelijk op een halfsteens breed 'vloertje', dat tegen de oudere ring van de beerput was aangelegd (afb. 4.3). Dit vloertje was één steenlaag dik en was gemaakt van gebroken bakstenen (van $7 \times 11 \times 3\frac{1}{2}$ centimeter). Waarschijnlijk behoorden deze stenen oorspronkelijk tot de stenen ring van de put. Een dergelijk vloertje werd niet aangetroffen bij de noordoostelijke rib.

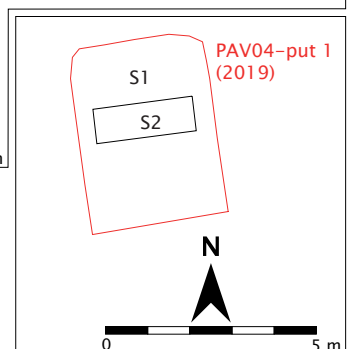
Ook de vier kwartkoepels, die tussen de ribben waren aan-gebracht, bleken te zijn gemetseld met behulp van deze rossige mortel. Deze koepelsegmenten waren gemaakt van baksteenfragmenten van $7 \times 10/10\frac{1}{2} \times 4$ centimeter en stonden koud tegen de ribben aan. Er waren nog maxi-maal achttien steenlagen van deze kwartkoepels aanwe-zig. Er is één baksteen van de koepel als vondst meege-nomen (vnr. 4). Ook de koepel stak iets uit ten opzichte van de oude baksteenring, maar wel minder ver dan de twee ribben (zie afb. 4.3). Tijdens het onderzoek is aan de noordzijde van de put een klein gaatje gegraven tegen de put aan. Hierin was te zien dat er houten planken tegen de zijkant (buitenkant) van de water- of beerput hebben gestaan, die echter volledig vermolmd waren (afb. 4.4). De onderkant van de put is niet in beeld gekomen, maar moet dieper dan 0,85 m+NAP hebben gelegen (dus meer dan 2,45 meter onder straatniveau).

Na het documenteren van de put is deze tot op vlakniveau (ca. 1,21 m+NAP) gesloopt. Daarbij is in de vulling van de put slechts één vondst aangetroffen, namelijk een frag-ment van een misbaksel van baksteen (vnr. 2). De beerput bleek tot grote diepte te zijn gevuld met geel/lichtbruin zand, dat tamelijk recent leek te zijn. Het onderste deel van de water- of beerput en de vulling daarvan zijn onaangeroerd gebleven (afb. 4.6), want dit deel werd niet bedreigd door de aanleg van de stadsverwarmingsbuizen.

De functie van de put is niet duidelijk geworden. Er werd geen glijgoot aangetroffen waaruit zou kunnen blijken dat het om een beerput gaat. Ook een pompbuis ontbrak, waardoor ook niet met zekerheid kan worden gesteld dat het om een waterput gaat. Het ontbreken van een glijgoot of pompbuis zou het gevolg kunnen zijn van de gedeelte-lijke beschadiging van de koepel. Doordat de put niet is afgewerkt kon niet worden vastgesteld of er restanten van een beerlaag onderin de vulling aanwezig waren.

Afb. 4.1 De gecombineerde alle-sporenkaarten van PAV01 en PAV04.

Afb. 4.2 Water- of beerput S1 van PAV01, gezien in oostelijke richting. In de rechterbovenhoek is het politiebureau zichtbaar.

Afb. 4.3 Water- of beerput S1 van PAV01, gezien in zuidoostelijke richting. Goed zichtbaar zijn de twee ribben, waartussen een kwart van de koepel is gemetseld. Helemaal onderin is de bovenkant van de bakstenen ring te zien.

Afb. 4.4 Detailfoto van de buitenzijde van de water- of beerput S1 van PAV01, met vermolmde plankresten.

Afb. 4.5 Water- of beerput S1 van PAV01 na het verwijderen van een kwart van de koepel, gezien in zuidelijke richting. Duidelijk zichtbaar zijn de twee ribben en de driehoekige blokken die hierbovenop zijn gemetseld.

Afb. 4.6 De bakstenen ring van water- of beerput S1 van PAV01 na het verwijderen van de ribben en de koepel, gezien in oostelijke richting.

De antropogene bodemopbouw

Een klein deel van het zuidprofiel ten westen van put S1 is opgeschaafd en gefotografeerd (afb. 4.7). In dit profiel waren twee (ophogings?)lagen zichtbaar (S6 bovenin en S7 onderin). De scheiding tussen deze twee lagen lag op een hoogte van 2,20 m+NAP, dus ca. 1,1 meter onder straatniveau. Beide lagen waren donkergrijs van kleur. Uit de onderste laag S7 kwamen enkele aardewerkscherven en een ijzeren mes (vnr. 1), die dateren uit de twaalfde tot en met veertiende eeuw. De natuurlijke bodemopbouw is niet in beeld gekomen. Dat betekent dat de onderkant van ophogingspakket S7 dieper dan 1,21 m+NAP gelegen moet hebben.

van deze fundering. Er was mortel aanwezig tussen de bovenste en de op één na bovenste steenlaag, de rest van de fundering was los gestapeld. De bovenkant van de fundering bevond zich op 2,15 m+NAP (ca. 1,20 meter onder maaiveld), de onderkant lag rond 1,90 m+NAP. Aan de westzijde verdween de fundering in het profiel, aan de oostzijde was het spoor in recente tijd geheel verstoord. Onder de fundering staken twee kloostermopfragmenten uit, die vermoedelijk niets met de fundering te maken hebben. Onder de fundering was een restant van een grijze ophogingslaag te zien, die van voor de vijftiende eeuw moet dateren.

4.1.2 Een vijftiende-eeuwse fundering

In het midden van de put van PAV01 werd een 1,85 meter lang restant van een min of meer oost-west georiënteerde fundering van kloostermoppen (S2) aangetroffen (afb. 4.8). Deze was iets meer dan twee-steens breed (ca. 66 centimeter) en dateert vermoedelijk uit de vijftiende eeuw. De kloostermoppen hadden afmetingen van $28\frac{1}{2} \times 13\frac{1}{2} \times 6$ centimeter, $28\frac{1}{2} / 29 \times 13\frac{1}{2} / 14 \times 6$ centimeter en $30 \times 14 \times 6$ centimeter. Er resteerden nog maximaal vier steenlagen

4.1.3 Een veertiende-eeuwse kelder met trap

Aan de noordoostzijde van de put van PAV01 kwam de noordwesthoek van een kelder in het zicht, die op basis van de kloostermoppen in de veertiende eeuw is gedateerd. De noordwestelijke keldermuur (S3) was nog aanwezig over een afstand van ca. 2,25 m. Hij was aan de noordzijde anderhalf-steens dik (ca. 50 centimeter) en aan de zuidzijde ruim twee-steens (68 centimeter). Dit verschil in dikte werd veroorzaakt doordat in de zuidelijke helft nog de aanzet van een tongewelf aanwezig was.

Afb. 4.7 Een deel van het zuidprofiel van de put van PAV01, gezien in zuidoostelijke richting.

Afb. 4.8 De (vermoedelijk) vijftiende-eeuwse fundering S2 van PAV01, gezien in noordelijke richting. Op de voorgrond de twee uitstekende kloostermoppen die zich onder de fundering bevonden.

De keldermuur S3 was gemaakt van kloostermoppen van $30 \times 14\frac{1}{2} \times 6\frac{1}{2}$ centimeter, $29\frac{1}{2} \times 14\frac{1}{2} \times 6\frac{1}{2}$ centimeter, $30 \times 14 \times 6$ centimeter en $30\frac{1}{2} \times 14\frac{1}{2} \times 6\frac{1}{2}$ centimeter. Van de muur waren nog maximaal twaalf steenlagen zichtbaar. De 10-lagenmaat bedroeg 84 centimeter. Deze maat ondersteunt een veertiende-eeuwse datering, aangezien in de vijftiende eeuw de 10-lagenmaat doorgaans tussen de 70 en de 80 centimeter ligt. De onderkant van de fundering lag rond 1,23 m+NAP, oftewel zo'n 2,17 meter onder huidig maaiveld (dat hier ca. 3,40 m+NAP bedroeg).

Een gemetselde trap

Aan de noordoostzijde van de keldermuur waren restanten van drie gemetselde traptreden zichtbaar (S5; afb. 4.10). Van de bovenste trede (nr. 3 genoemd) was nog slechts één kloostermop ($29 \times 14 \times 6$ centimeter) op een zijkant aanwezig, met daaronder nog enkele platliggende bakstenen. Deze trede had een hoogte van ca. 25 centimeter. Van de middelste trede (nr. 2) resteerden nog zeven bakstenen ($30 \times 15 \times 6\frac{1}{2}$ centimeter) op een zijkant, met daaronder een laag van platliggende stenen. De trede had een hoogte van 21 centimeter. Net als trede 2 en 3 leek ook de onderste trede (nr. 1) aan de oostzijde te zijn afgebroken, maar mogelijk was de trede toch volledig aanwezig. De trede bestond uit tien kloostermoppen ($29 \times 14\frac{1}{2} \times 6$ centimeter) op een zijkant, met daaronder een laag van platliggende stenen. De trede lijkt ca. 82 centimeter breed

geweest te zijn. Ten oosten hiervan bevonden zich twee platliggende kloostermoppen, die mogelijk ook tot de traptrede behoorden, die in dat geval minstens 1,25 meter breed was. De onderzijde van deze traptrede lag op 1,31 m+NAP, dus zo'n 8 centimeter hoger dan de onderkant van de keldermuur S3. De onderste traptrede had een hoogte van 24 centimeter. Naast deze onderste traptrede werd één platliggende kloostermop (S10) aangetroffen. De bovenkant hiervan lag op 1,37 m+NAP (dus ca. 2,03 meter onder huidig maaiveld). Mogelijk behoorde deze baksteen tot de oorspronkelijke keldervloer, die in dat geval voor de rest moet zijn verwijderd.

Een latere keldervloer

Bijna op dezelfde hoogte als de bovenkant van de middelste traptrede werd een keldervloer (S4) aangetroffen (afb. 4.9), bestaande uit sterk gefragmenteerde kloostermoppen. Er werden afmetingen van $? \times 15 \times 6\frac{1}{2}$ centimeter, $? \times 14 \times 6$ centimeter, $? \times 13\frac{1}{2} \times 6$ centimeter, $? \times 15 \times 6\frac{1}{2}$ centimeter, $? \times 13\frac{1}{2} \times 6\frac{1}{2}$ centimeter en $? \times 15 \times 7$ centimeter gevonden. De bovenkant van de vloer lag op 1,72 m+NAP (ca. 1,58 meter onder maaiveld), de bovenkant van traptrede 2 op 1,76 m+NAP. De onderste traptrede ging geheel schuil onder de vloer. Dit betekent dat de keldervloer een latere toevoeging moet zijn. Mogelijk behoorden de gefragmenteerde bakstenen van S4 oorspronkelijk tot de oudste keldervloer, die in dat geval kennelijk ooit zo'n

Afb. 4.9 De restanten van de veertiende-eeuwse kelder van PAV01, gezien in noordwestelijke richting.

Afb. 4.10 De drie gemetselde treden van de keldertrap na het verwijderen van de jongste bakstenen keldervloer S4, gezien in noordelijke richting.

35 centimeter omhoog werd gebracht (vanwege vochtproblemen?). Bij het vrij leggen van de vloer werden in totaal 39 vondsten gedaan (vnr. 5). Deze bestaan grotendeels uit geel en groen geglazuurde plavuizen, vijf fragmenten dierlijk bot, vier ijzeren nagels, twee daktegelfragmenten en vier aardewerkscherven. Deze laatste zijn drie fragmenten roodbakkerd aardewerk en een scherp steengoed met glazuur. De geglazuurde plavuizen (afb. 4.14) zijn tamelijk uniform van afmetingen, dateren uit de veertiende eeuw en duiden op een meer dan gemiddelde luxe. Aangezien de plavuizen werden aangetroffen in de vulling van de dichtgeworpen kelder kan niet worden bepaald of ze behoorden tot hetzelfde huis als de kelder. Onder vloer S4 werd één scherp roodbakkerd aardewerk aangetroffen (vnr. 6). Het is een wandscherf, die aan de binnenzijde geheel geglazuurd is en dateert uit de periode 1350-1500.

De kelder was ingegraven in één of meerdere ophogingslagen (S8). Vermoedelijk waren dit dezelfde lagen als S6 en S7 in het zuidprofiel ten westen van de beerput S1 (zie paragraaf 4.1.1 en afb. 4.7). De onderkant van de ophogingslaag S8 is niet in beeld gekomen, maar moet in ieder geval dieper dan 1,23 m+NAP hebben gelegen. In de ophogingslaag S8 onder de kelder werd een randscherf van Paffrath-aardewerk gevonden (vnr. 7), die vermoedelijk

uit de twaalfde eeuw dateert. In het zuidprofiel naast de beerput werd in de onderste ophogingslaag S7 eveneens twaalfde-eeuws materiaal aangetroffen.

4.2 De verstoorde putten van PAV04

Tijdens de werkzaamheden van PAV01 bevond het hoogste punt van de beerput zich op 2,31 m+NAP, van de fundering S2 op 2,15 m+NAP en van de keldermuur S3 op 2,22 m+NAP. Deze hoogtematen liggen dicht bij elkaar, wat erop lijkt te wijzen dat de bodem van dit deel van het Paardenveld ooit tot een diepte van 1 tot 1,15 meter onder huidig maaiveld verstoord is. De twee putten van PAV04 zijn uitgegraven tot een hoogte van 2,45 m+NAP (put 1; afb. 4.11) en 2,55 m+NAP (put 2; afb. 4.12), oftewel tot ongeveer 1 meter onder de bovenkant van het trottoir. In beide putten was alleen recent verstoord grond zichtbaar. Er kwamen geen archeologische sporen in beeld en ook de bovenkant van de natuurlijke bodemopbouw is niet gezien. Deze constatering is in overeenstemming met de waarneming van PAV01. De verstoring in beide putten van PAV04 lijkt grotendeels (of zelfs geheel?) te zijn veroorzaakt door een groot aantal kabels, leidingen en een dieprijol.

Afb. 4.11 Put 1 van PAV04, gezien in noordoostelijke richting.

Afb. 4.12 Put 2 van PAV04, gezien in noordoostelijke richting.

4.3 De vondsten

Het onderzoek PAV01 heeft 61 vondsten opgeleverd, PAV04 slechts één aardewerkscherf (zie Bijlage I). De vondsten van PAV01 bestaan uit 21 aardewerkscherven, vijf metaalvondsten, zes fragmenten dierlijk bot, twee stuks natuursteen en 27 fragmenten keramisch bouw materiaal.

PAV01, vnr. 1 (uit onderste (ophogings)laag in zuidprofiel):

- tien aardewerkscherven:
- * twee scherven blauwgrijs aardewerk, waarvan één randfragment van een kogelpot (bg-kog-3) en één wandfragment.
- * twee scherven ongeglazuurd steengoed uit Siegburg. Wandfragment van een kan en een bodemfragment van een kan met geknepen standring.
- * twee wandfragmenten van bijna-steengoed.
- * drie wandscherven van grijsbakkend aardewerk.
- * één wandscherf roodbakkend aardewerk wandscherf, buitenzijde geheel geglaazuurd, onbekende potvorm.
- lemmet van ijzeren mes met plaatangel (afmetingen: 15,9x2,2 cm; afb. 4.13).
- twee fragmenten natuursteen (waarvan één klein tufsteenfragment).
- één dierlijk bot (kies van rund).
- één klein baksteenfragment.

PAV01, vnr. 2 (uit vulling S9 van water- of beerput S1):

- één baksteen misbaksel.

PAV01, vnr. 3 (aanlegvondsten rondom water- of beerput S1):

- vijf aardewerkscherven
- * vier faience-scherven uit de tweede helft van de achttiende eeuw (drie van een bord en één van een onbekende potvorm)
- * één roodbakkende scherf met verticaal oor (van onbekende potvorm).

PAV01, vnr. 4 (uit westelijke kwartkoepel water- of beerput S1):

- halve baksteen (?x10x4 centimeter), met rossige mortel.

PAV01, vnr. 5 (uit vulling dichtgegooide kelder, boven vloer S4):

- 22 plavuisfragmenten (zie afb. 4.14):
- * dertien fragmenten met geel glazuur:
 - ?x11,5x2,7 centimeter (N=5).
 - 11,6x11,4x2,5 centimeter (N=2).
 - ?x11,5x2,2 centimeter (N=1).
 - kleine fragmenten (N=5).
- * zes fragmenten met groen glazuur:
 - ?x11,2x2,5 centimeter (N=1).
 - 11,5x2,5 centimeter (N=2).
 - 11,7x11,7x2,5 centimeter (N=1).
 - ?x?x2,3 centimeter (N=1).
 - klein fragmentje (N=1).
- * drie fragmenten zonder glazuur:
 - ?x15,9x3,3 centimeter.
 - 11,5x11,5x2,1 centimeter.
 - ?x15,3x2,5 centimeter.
- vijf fragmenten dierlijk bot, waarvan één (vermoedelijk) varkenskie, een afgezaagd middenvoetsbeen (metapodium) van rund, en drie fragmenten van middelgroot/groot zoogdier.
- vier ijzeren nagels met een lengte tussen 4,7 en 7,6 centimeter.
- twee fragmenten daktegels, waarvan één geglaazuurd.
- vier aardewerkscherven: drie roodbakkend aardewerk en één steengoed met volledig glazuur. Deze laatste is vermoedelijk van een laat vijftiende-eeuwse of zestiende-eeuwse kan. Twee roodbakkende wandscherven van een onbekende potvorm en een worstoor van een grote voorraadpot. Het aardewerk van dit vondstnummer dateert uit het laatste kwart van de vijftiende of de zestiende eeuw.

Afb. 4.13 Het ijzeren mes van vnr. 1, afkomstig uit de onderste ophogingslaag (S7) in het zuidprofiel van de put van PAV01.

Afb. 4.14 De plavuizen van vnr. 5, aangetroffen in de vulling van de dicht geworpen kelder, boven keldervloer S4.

PAV01, vnr. 6 (uit keldervulling, onder vloer S4):

- één wandscherf roodbakkend aardewerk, binnenzijde geheel geglaazuurd, buitenkant zonder glazuur. Onbekende potvorm. Dateert uit de periode 1350-1500.

PAV01, vnr. 7 (uit ophogingslaag onder keldermuur S3):

- één randscherf van een blauwgrijze kogelpot (bg-kog-3).

PAV04, vnr. 1 (uit recente verstoring):

- één scherf roodbakkend aardewerk: een rand en horizontaal oor van vermoedelijk een kom uit de achttiende of negentiende eeuw.

5 Synthese

In de zomer van 2015 hebben archeologen van Erfgoed gemeente Utrecht een noodonderzoek (PAV01) uitgevoerd in een sleuf op het Paardenveld, gelegen in de uiterste noordwesthoek van de Utrechtse binnenstad. Medewerkers van een aannemersbedrijf waren op 9 juni 2015 tijdens het graven van een sleuf ten behoeve van de aanleg van stadsverwarmingsbuizen gestuit op een gemetselde water- of beerput. Deze dateerde vermoedelijk uit de achttiende of de vroege negentiende eeuw. De halfsteens brede ring was gemaakt van bakstenen met een breedte van 10 á 11 centimeter en een dikte van 3½ centimeter. De koepel van de put lijkt in de eerste helft van de negentiende eeuw te zijn vervangen. De nieuwe koepel kende vier gemetselde ribben, waartussen koepelsegmenten waren gemetseld. Zowel de ribben als de koepelsegmenten waren gemetseld met een opvallend rossige mortel, vermoedelijk het zogenaamde Casius-cement. Dit duidt op een datering ergens tussen 1792 en ca. 1830.

Uit de vulling van de water- of beerput kwam enkel een fragment van een misbaksel van een baksteen. De put was ingegraven in twee ophogingslagen. De onderste daarvan bevatte enkele aardewerkscherven en een ijzeren mes, daterend uit de twaalfde tot en met veertiende eeuw. De natuurlijke bodemopbouw kwam niet in beeld en de onderkant van het onderste ophogingspakket moet dieper dan 2,09 meter onder maaiveld hebben gelegen.

Een week na het documenteren van de water- of beerput kwam opnieuw een melding binnen van de vondst van archeologische resten in de sleuf voor de stadsverwarmingsbuizen. Ditmaal waren het restanten van een vijftiende-eeuwse fundering en van een veertiende-eeuwse keldermuur met een gemetselde keldertrap en een bakstenen vloer. Het restant van de vijftiende-eeuwse fundering was nog 1,85 meter lang, min of meer oost-west georiënteerd, gemaakt van kloostermoppen en iets meer

Afb. 5.1 De alle-sporenkaart van PAV01 en PAV04 geprojecteerd op het kadastrale minuutplan van 1832.

dan twee-steens breed (ca. 66 centimeter). Er resteerden nog maximaal vier steenlagen. De bovenkant van de fundering bevond zich op 2,15 m+NAP (ca. 1,20 meter onder maaiveld), de onderkant lag rond 1,90 m+NAP. Het restant van de veertiende-eeuwse keldermuur was nog 2,25 meter lang. De muur was 50 tot 68 centimeter breed en was aan de zuidzijde voorzien van een gewelfaanzet. Er waren nog twaalf steenlagen aanwezig, de 10-lagenmaat bedroeg 84 centimeter. Van de drie gemetselde traptreden ging de onderste geheel schuil onder de bakstenen keldervloer, die kennelijk ooit omhoog is gebracht. Aan de voet van de onderste traprede werd een liggende kloostermop waargenomen, die mogelijk heeft behoord tot de oorspronkelijke keldervloer. Deze lag op een diepte van iets meer dan 2 meter onder huidig maaiveld. De veertiende-eeuwse keldermuur en de vijftiende-eeuwse fundering stonden min of meer haaks op elkaar en hadden een onderlinge afstand van ongeveer anderhalve meter. Het is niet duidelijk of ze tot één gebouw hebben behoord. Beide waren ingegraven door de laatmiddeleeuwse ophogingslagen, die ook naast de negentiende-eeuwse water- of beerput waren gezien. In de vulling van de dicht geworpen kelder werden aardewerkscherven gevonden uit de late vijftiende en/of de zestiende eeuw. Op basis hiervan kan worden vermoed dat de sloop van de panden ergens in deze periode heeft plaatsgevonden. In de vulling van de dichtgeworpen kelder werd een opvallend groot aantal geglazuurde plavuizen gevonden. Deze dateren uit de veertiende eeuw en duiden op een meer dan gemiddelde luxe. Helaas kan niet met zekerheid worden gesteld dat de plavuizen hebben behoord tot hetzelfde pand als de veertiende-eeuwse kelder, maar aannemelijk is dat wel.

Verdwenen bebouwing

De locatie van de veertiende-eeuwse kelder en de vijftiende-eeuwse fundering is opvallend, aangezien deze gebouwsporen min of meer midden op het Paardenveld liggen (afb. 5.1). Op de oudste kaarten uit de zestiende eeuw wordt Paardenveld afgebeeld als een leeg terrein en Van der Monde schreef in 1845 dat ook de Sint Jacobskamp, de voorloper van het Paardenveld, altijd een open ruimte was geweest. Hij merkte echter wel op dat de noordwesthoek van de stad vanaf in ieder geval de veertiende eeuw bebouwing heeft gekend. Deze oudste bebouwing was onder meer te vinden langs de Wijde Watersteeg en de Nauwe Watersteeg. Na de komst van de galg naar het Paardenveld in 1619 kreeg deze laatste straat de toepasselijke naam Korte Ademstraat. Op het kadastrale minuutplan van 1832 wordt aan weerszijden van de Korte Ademstraat bebouwing weergegeven. De gebouwsporen die tijdens PAV01 zijn aangetroffen liggen min of meer in het verlengde van de huizen langs de zuidzijde van deze straat. De vondst van de middeleeuwse fundering en kelder doet vermoeden dat deze straat in de veertiende en de vijftiende eeuw in westelijke richting aanzienlijk verder heeft doorgelopen. Kennelijk heeft men in de late vijftiende of de vroege zestiende eeuw

een aanzienlijk aantal huizen afgebroken, waardoor er in deze noordwesthoek van de stad een groot open terrein ontstond. Waarom men dat heeft gedaan is echter niet bekend.

5.1 Beantwoording van de onderzoeksvragen

Voor het noodonderzoek PAV01 was geen PvE geschreven en zijn dus ook geen onderzoeksvragen opgesteld. Voor de archeologische begeleiding PAV04 is wel een PvE geschreven, maar dit onderzoek heeft nagenoeg geen archeologische resultaten opgeleverd. Hierdoor is het beantwoorden van de onderzoeksvragen niet mogelijk. Met behulp van de resultaten van PAV01 kan echter een groot deel van de onderzoeksvragen van PAV04 worden beantwoord:

1. Wat is de bodemopbouw binnen het onderzoeksterrein en aan welke landschappelijke eenheid kan de bodem worden gerelateerd?

Deze vraag kan niet worden beantwoord. Zowel tijdens PAV01 als tijdens PAV04 is de natuurlijke bodemopbouw niet in beeld gekomen.

2. Zijn in het plangebied restgeulen, stroomruggen, oevers en beddingafzettingen van de Vecht aanwezig?

Deze vraag kan niet worden beantwoord. Zowel tijdens PAV01 als tijdens PAV04 is de natuurlijke bodemopbouw niet in beeld gekomen.

3. Is er sprake van ophogingslagen binnen het plangebied? Zo ja, uit welke periode dateren de lagen? Hoe dik zijn ze? En op welke diepte ten opzichte van NAP bevinden ze zich?

Tijdens PAV01 is vastgesteld dat er in ieder geval twee ophogingslagen aanwezig zijn. De onderste laag bevat een kleine hoeveelheid vondsten daterend uit de twaalfde tot en met veertiende eeuw. De onderkant hiervan kwam niet in beeld, maar moet dieper dan 1,21 m+NAP (= dieper dan 2,09 meter onder huidig maaiveld) hebben gelegen. De bovenkant van deze onderste ophogingslaag lag rond 2,20 m+NAP, wat betekent dat deze laag meer dan 99 centimeter dik was. De bovenste ophogingslaag heeft geen vondsten opgeleverd, maar de veertiende-eeuwse keldermuur leek er doorheen gegraven te zijn. Dat betekent vermoedelijk dat ook deze ophoging uit de veertiende eeuw dateert. De dikte van deze laag is niet exact bekend, maar heeft vermoedelijk ca. 50 centimeter bedragen.

4. Bevinden zich op de onderzoekslocatie bewoningssporen? Zo ja, wat is de aard, omvang, ligging, datering en gaafheid hiervan?

Ja, er bevinden zich bewoningssporen op de onderzoekslocatie. Deze bestaan uit resten van een

Afb. 5.2 De vijftiende-eeuwse fundering (voorground) en het veertiende-eeuwse kelderrestant (achtergrond) van PAV01, gezien in oostelijke richting.

veertiende-eeuwse kelder (namelijk een muur met een gewelfaanzet, drie gemetselde traptreden en resten van één of twee keldervloeren), een vijftiende-eeuwse fundering en een achttiende- of vroeg negentiende-eeuwse water- of beerput. De sporen strekken zich uit over een afstand van ruim 17 meter. Van de put is in het verleden een deel van de koepel met ribben beschadigd, maar de put was grotendeels intact. Van de vijftiende-eeuwse fundering was de oostzijde verdwenen, maar het spoor liep aan de westzijde door buiten de opgravingsput. Van de veertiende-eeuwse kelder was nog slechts een klein deel aanwezig van ongeveer 1,7 bij 2,25 meter. De bovenkant van de sporen lag op 2,31 m+NAP (water- of beerput), 2,15 m+NAP (fundering) en 2,22 m+NAP (keldermuur). Dat komt neer op een diepte van ca. 1 tot 1,2 meter onder huidig maaiveld.

5. Wat zijn de bouw- en gebruiksfasen van de aangetroffen sporen en structuren?

De drie sporen lijken te dateren uit drie fasen, namelijk de veertiende, de vijftiende en de achttiende/negentiende eeuw. Het is niet duidelijk of de veertiende-eeuwse kelder en de vijftiende-eeuwse fundering ooit tot één pand hebben behoord. Er is in ieder geval geen relatie tussen deze beide sporen en de veel jongere water- of beerput.

6. Kan op basis van de onderzoeksresultaten iets worden gezegd over een bepaalde functie van de aangetroffen sporen en structuren?

Zie het antwoord op vraag 7.

7. Welke activiteiten zijn ter plaatse uitgevoerd? Kan op basis van de onderzoeksresultaten iets worden gezegd over een bepaalde functie van de aangetroffen sporen en structuren?

De veertiende-eeuwse kelder en de vijftiende-eeuwse fundering wijzen beide op de aanwezigheid van bebouwing. Waaruit deze bebouwing bestond is niet duidelijk, maar mogelijk waren het huizen. Het is onduidelijk of de veel jongere water- of beerput eveneens duidt op de aanwezigheid van bebouwing. Voor zover bekend heeft er namelijk in de achttiende en negentiende eeuw – afgezien van de molens – geen bebouwing gestaan op het Paardenveld. De verrassende vondst van middeleeuwse kelder- en funderingsresten en de jongere put tijdens PAV01 vormde de belangrijkste aanleiding voor het uitvoeren van de archeologische begeleiding van PAV04.

8. Zijn er uitspraken te doen over de bewoners of gebruikers (sociale status, materiele cultuur, religie, welvaart, dieet, etc.)?

De beide onderzoeken PAV01 en PAV04 hebben nagenoeg geen informatie opgeleverd op basis waarvan uitspraken gedaan kunnen worden over sociale status, materiele cultuur, religie, welvaart, dieet, etc. De kleine hoeveelheid aardewerkscherven en metaalvondsten duiden in ieder geval niet op een meer dan gemiddelde sociale status of rijkdom. Het grote aantal geglazuurde plavuizen uit de veertiende eeuw daarentegen vormt wel een aanwijzing dat er sprake was van een huis met een meer dan gemiddelde luxe.

9. Kunnen de aangetroffen sporen en structuren gekoppeld worden aan elementen die op historisch kaartmateriaal staan aangegeven?

De aanwezigheid van de drie sporen op deze locatie is opvallend: ze bevinden zich nagenoeg midden op het Paardenveld (zie afb. 5.1). Voor zover bekend wordt in geen enkele bron melding gemaakt van bebouwing op deze plek. Ook op de historische kaarten (die teruggaan tot de zestiende eeuw) wordt het Paardenveld zonder uitzondering afgebeeld als een open ruimte. Op het kadastrale minuutplan van 1832 bevindt de dichtstbijzijnde bebouwing zich zo'n 30 meter ten oosten van de veertiende-eeuwse kelderrestanten. De vondst van de middeleeuwse fundering en kelder doet vermoeden dat de Nauwe Watersteeg in de veertiende en de vijftiende eeuw in westelijke richting aanzienlijk verder heeft doorgelopen. Ondanks de zeer beperkte omvang van het onderzoek heeft PAV01 daarom belangrijke nieuwe inzichten opgeleverd over deze noordwesthoek van de stad.

Noten

- 1 Buitenhuis 2019.
- 2 Berendsen 1982: GrN 7963, 5595 ± 35 BP.
- 3 Törnqvist 1993: UtC-1892, 4310 ± 90 BP.
- 4 Bos *et al* 2009.
- 5 Den Hartog 2010; Den Hartog 2016; Van Dinter 2017.
- 6 Van Dinter 2013, 19.
- 7 Nokkert, Aarts en Wynia 2010.
- 8 Ibidem.
- 9 Nales en Vis 2003; Nokkert, Aarts en Wynia 2009; Hartog 2010; Van Dinter 2013.
- 10 Mondelinge mededeling Arjan den Braven. Opgravingscode QHP01; de uitwerking en rapportage van dit project is momenteel gaande.
- 11 Van Dinter 2013, 26.
- 12 Ibidem, 26.
- 13 Van Dinter 2009 en 2013.
- 14 Renes 2005, 20-21.
- 15 Van der Monde 1845, 248-259.
- 16 Ibidem, 274.
- 17 Ibidem, 275.
- 18 Perks 1974, 151-172.
- 19 Buitenhuis 2019, hoofdstuk 4.
- 20 De term 'Utrechts plat' wordt gebruikt voor bakstenen van ca. 21,5/22,0 x 10,2/10,3 x 3,8 centimeter.
- 21 Evers 1942.

Literatuur

- Berendsen, H.J.A. 1982, *De genese van het landschap in het zuiden van de provincie Utrecht*, Utrechtse Geografische Studies 25, Utrecht.
- Bos, I.J., H. Feiken, F. Bunnik en J. Schokker 2009, 'Influence of organics and clastic lake fills on distributary channel processes in the distal Rhine-Meuse delta (the Netherlands)', in: *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology* 284, 355-374.
- Buitenhuis, R. 2019, *Programma van Eisen PAV04 Paardenveld Bomen*, Utrecht.
- Dinter, M. van 2009, 'Bodemkundige ondergrond', in: C.M.W. den Hartog, *Wonen aan het Zwarte Water*, Basisrapportage Archeologie 54, Utrecht, 17-20.
- Dinter, M. van 2013, '2.1 Fysische geografie', in: R.D. Hoegen, *Plangebied Hamlaan; Middeleeuwse bewoning naast de Hamtoren te Vleuten*, Basisrapportage Archeologie 46, Utrecht, 19-29.
- Dinter, M. van 2017, *Living along the Limes. Landscape and settlement in the Lower Rhine Delta during Roman and Early Medieval times*, Utrecht Studies in Earth Sciences 135, Utrecht.
- Evers, G.A. 1942, 'Utrechtse uitvinders', in: *Maandblad van „Oud-Utrecht“*, 17e jaargang N0 11, Utrecht, 79 -83.
- Hartog, C.M.W. den 2010, *Appellaantje. LR55; Een vroegmiddeleeuwse nederzetting aan de Wilhelminalaan bij Vleuten*, Basisrapportage Archeologie 30, Utrecht.
- Hartog, C.M.W. den 2016, *Sportpark Terweide 3. Definitief Archeologisch Onderzoek LR75 – Hogeweide/Verlengde Vleutense weg in Utrecht*, Basisrapportage Archeologie 84, Utrecht.
- Meene, E.A. van de, M. van Meerkerk en J. van der Staay 1988, *Geologische kaart van Nederland. Toelichtingen bij de geologische kaart van Nederland 1:50.000*, Blad Utrecht Oost (310), Rijks Geologische Dienst, Haarlem.
- Monde, N. van der 1845, *Geschied- en oudheidkundige beschrijving van de pleinen, straten, stegen, waterleidingen, wedden, putten en pompen der stad Utrecht. Bevattende een overzicht van de oude plaatselijke gesteldheid der stad, van hare bewaking, verlichting en verdere maatregelen, tot veiligheid en gemak der ingezetenen, op de openbare wegen genomen, 2e deel*, Utrecht.
- Nales, T., en G. Vis 2003, *De paleogeografie van de Oude Rijn*, afstudeerscriptie faculteit Fysische geografie, Utrecht.
- Nokkert, M., A.C. Aarts en H.L. Wynia 2009, *Vroegmiddeleeuwse bewoning langs de A2. Een nederzetting uit de zevende en achtste eeuw in Leidsche Rijn*, Basisrapportage Archeologie 26, Utrecht.
- Perks, W.A.G. 1974, *Zes eeuwen molens in Utrecht*, Utrecht/Antwerpen.
- Renes, H. 2005, *Historische Atlas van de stad Utrecht. Twintig eeuwen ontwikkeling in kaart gebracht*, Amsterdam.
- Törnqvist, T.E. 1993, *Fluvial Sedimentary Geology and Chronology of the Holocene Rhine- Meuse Delta, The Netherlands*, Netherlands Geographic Studies no. 166, Utrecht.

Bijlage 1 Vondstenlijst

projectcode	vnr	datum	put	vlak	profiel	spoor	tekening	aardewerk	metaal	dierlijk bot	bouwmateriaal	natuursteen	opmerkingen
PAV01	1	09-6-15	1		ZUID	S7	1	10	1	1	1	2	Uit onderste (ophogings)laag in zuidprofiel
PAV01	2	09-6-15	1	1		S9	1				1		Uit vulling put
PAV01	3	09-6-15	1	1		S1	1	5					Aanlegvondsten rondom put
PAV01	4	09-6-15	1	1		S1	1				1		Halve baksteen uit westelijke kwartkoepel put, met rossige mortel
PAV01	5	16-6-15	1	1			2	4	4	5	24		Uit vulling dichtgegooid kelder, boven vloer S4
PAV01	6	16-6-15	1	1			2	1					Uit keldervulling, onder vloer S4
PAV01	7	16-6-15	1	1		S8	2	1					Uit (ophogings)laag onder keldermuur S3
PAV04	1	26-6-19	1	1		S1	1	1					Uit recente versterking
totaal aantal								22	5	6	27	2	

Colofon

Uitgave:

Erfgoed gemeente Utrecht © 2019

Redactie:

Lione du Piêd

Eindredactie:

Rianne Pruis

Vormgeving:

Eric van Wieren

Datum:

September 2019

Meer informatie:

Erfgoed gemeente Utrecht

Telefoon 030 286 0000

E-mail erfgoed@utrecht.nl

erfgoed.utrecht.nl